

DR. KNÉZY JUDIT

A somogyi Balatormellék kulturális táji
egységének problematikája.

Somogy megyében a táji, kulturális csoportok kutatásában sokkal rosszabb helyzetben van, mint akár Tolna megye vagy Baranya. Amit jelenleg az egymástól elkülönülő csoportokról tudunk az nagyon hiányos, vázlatos esetleges. Olyan u.n. etnikai csoportokról, melyeknek sajátos összetartozási illetve eredettudata van, vagy környezetük megkülönbözteti magától őket - nem tudunk a somogyi magyaroknál. A betelepült s egykori anyanyelvét még értő németek és horvátok körében, tehát nyelvszigetek esetében lehet ilyeniről szó.

Jelenlegi értekezésemnek nem lehet célja a déli Balatommellék idő és térbeli határainak megvonása, mert nem áll rendelkezésemre elegendő gyűjtés, bizonyító anyag. De vázolni szeretném, hogy a meglévő néprajzi demográfiai, helytörténeti források milyen kiindulási alapot adhatnak egy olyan kutatáshoz, mely egy nagyobb tájegységen belül az egymástól elkülönülő csoportok meghatározására irányul. Szükséges minden néprajzi témán belül is a táji változatok, eltérések, azonosságok, kapcsolatok feltérképezése, ugyanígy kell az egész paraszti kultúra alapján egy bizonyos időszak a kisebb-nagyobb egységek körvonalazására. Szándékosan hangsúlyozom az egy bizonyos időszakasz fogalmát, mert az egyes összetartozó csoportok köre éppúgy változhat, mint az őket jellemző jelenségek is.

A Balatonmellék közismertnek látszó kategória. Pilep Antal a következőket írta róla:¹ "a Balaton és a Kisbalaton szűkebb környezetét egyes irodalmi források szerzőnként más kiterjedésben Balatonmellék megnevezéssel tárgyalják. Mind természeti, mind gazdasági, földrajzi, mind történeti-néprajzi vonatkozásban heterogén együttes, részei a szomszédos tájak szerves tartozékai. A Balatonmellék fogalmának fenntartását elősorban idegenforgalmi szempontok indokolják."

Eötvös Károly², Jankó János³, Malonyay Dezso⁴, és Vajkai Aurél⁵, munkáira hivatkozik.

Jankó János munkája azonban elég sokat elárul erről a vidékről és adatai jó kiinduláspontjai a további vizsgálatoknak. Könyve bevezetőjében már jelzi, milyen nehézségei adódtak abból, hogy meg kellett határozni a Balaton mellékéhez tartozó községek sorát: "Első feladat volt a felveendő terület földrajzi meghatározása vagyis annak megállapítása, mely községek tartoznak a Balaton mellékéhez. Erdélyben, Kalotaszegen és Aranyos-éséken a terület megállapítása könnyebb volt, az említett területek az oláhság közt beékelte magyar nyelvű szigetek is voltak, a falvak egy részét község történelmi fejlődés forrasztotta össze. Ezekkel szemben a Balatonmellék a köztudatban meglehetősen bizonytalan kiterjedésű; három vármegyéhez is tartozik, történelmi múlt ösz-

sze nem kapcsolja részeit; nyelve csakugy magyar, mint a környezetéé, természetes földrajzi határokkal nem vonható körül."

Igy az volt a kiindulópontja, hogy mindazon községek néprajza feldolgozandó, melyek a Balaton vizükében osztozkodnak, mert mint mondja "Ezeket a községeket földrajzilag a Balaton tulajdona, néprajzilag egy közös foglalkozás, a halászat határozottan jellemzik. Ez tehát a Balatont körülzáró falvak legelső és teljesen sárt gyűrűje, a melyen túl a falvaknak sem Balatonuk, sem halászatuk nincs, s a melynek 50 községében 55000 főnyi ma tiszta magyar lakosság él."⁵

Maga is látta, hogy a terület fenti meghatározása néprajzilag mennyire nem természetes, sőt erőszakos, s ezért szerette volna a további gyűrűvel tágítani a kört, de erre már nem jutott ideje. Bizonyos különbségekre így is rájött pl. hogy a somogyi part mennyiben tér el az északitól. Pl. az északi parton jelentősebb a szőlőtermelés, mint a délin, s emiatt pl. kevesebb igásállatra van szükségük, mint a szántóföldi termelésre nagyobb eulyt fektető délieknek. Ugyanígy észrevételeket tesz az északi part kő- s a délipart sűvény és sárpitkezésével kapcsolatban. Bizonyos jelenségeknél észreveszi, hogy nem etnikus értékek pl. az építkezésben bizonyos típusok, hanem különböző fejlődési sorozatoknak tagjai.

Somogyi adatait illetően Jankó inkább azokat a vonásokat kereste és rögzítette, amelyek a Balaton mellékén élő parasztság kulturáját összeköti a Belső-Somogy és Zselic és a megye más tájainak paraszti kulturájával. Az elválasztó vonások, a különbségek megállapítására már alig került sor, de jól rögzítette pl. az építkezésben és a viseletben azokat az időrendi eltolódásokat, melyek a hagyományörsebb elmaradottabb Belső-somogyi és zselici községekben még tapasztalhatók voltak, a Balaton mellékén már csak az emlékezésanyagban vagy tárgyi szempontból töredékeiben élnek /pl. a pacsa típusú fejdísz megléte/

Vajkai Euzél lényegében nem jutott túl azon, hogy az északi és déli part néprajzi különbözőségeit hangsúlyozta bizonyos jegyek alapján és centlakozott Jankó azon megállapításához, hogy a Balaton vize nem összeköti, de elválasztja a partjain élőköt egymástól.

Az elkövetkezendő kutatások első fontos kérdésének a XVIII. századi népességi viszonyok, betelepedések vizsgálatát tartom a megye minden tájegységénél. Hol maradtak nagyobb tömegben továbbélők, hol történt nagyobb betelepítés és főként mely vidékről áramlott magasabb létszámú csoport egy-egy helyre.

Kovács Zoltán demográfiai vizsgálatai a déli part községeiről a következőket árulják el.⁶ 1720-ban a Ba-

laton déli oldalán lévő községek közül csak Kiliti tartozott a megye legnépesebb helységei közé mintegy 1000-1500 lakossal. Közül a partmenti sávhoz eszébe hasonlóan népesek Marcali, Látvány és Bussák. Velük együtt nagyobb népességet kitevő községek még Szőlőskislak és Szőlád. Kiszámították a beköltözés és a természetes szaporodás 5 % -kal feltételezhető Balatonberényben, Vörösn, Balatonkeresztúron, Balatonujlakon, Ordán, Csahiben, Pusztaszemenyén, Ószűzön, Szársón, Endréden és Kőröshegyen. Csak Lelle és Balatonszentgyörgy neve nem szerepel az 1715-ös jegyzékben⁷, Lelle 171-ben, Balatonszentgyörgy 1727 körül már községként említették. A többi helységben a lakosság folyamatos.⁸

Jankónak a betelepüléssel kapcsolatos adatgyűjtése további részleteket is előad. A családok kikérdezése és az anyakönyvekkel való egyeztetések alapján a XVIII. sz. vége és XIX. század népmozgás arányát és térbeli elhelyezkedését nagyszabáson rögzítette. A bevándorlás csak 20-40 %-ot tett ki Kőröshegy, Kiliti, Faluszemes, Lelle, Orda, Balatonkeresztúr, Balatonszentgyörgy, Szabadi és Siófok esetében, csak 20 % Szársó, Csahi, Vörösn, Balatonberény, Balatonszentgyörgy községeknél. A családok emlékezte szerint feltérképezte mely somogyi községekből hány család költözött a Balatonpart falvaiba. Elhanyagolható szám a Somogyból az északi partra települők: 579 családból 14

költözésüktől. Ezeket térképre vetítve az látszik, hogy nagyobb tömegek a Külső-Somogyból és a Nagyberék területéről áramlottak a déli Balatonpartra, a Zselicből egy család se, a Belső-Somogyból 4.⁹ A Külső-Somogyban Tóth Tibor kutatásából tudjuk, hogy a XVIII. században a földművelés-állattartás szerkezetében a környező tájakhoz képest kedvező arány /háromnyomásos gazdálkodás javára/ fejlődés állt be, s ennek következtében viszonylagos túlnépesedés. - Erre utalnak a XIX. század elejének irói is, mikor a Sió és Koppánymente viselőinek kiszínesedéséről írnak.¹⁰ A Külső-Somogyból ezért szivárognak elszegényedett családok tovább a Balaton mellé. A Nagyberékben viszont még elég élénk lehetett a népmozgás, még nem zárult le a XVIII. századi betelepedés. Bár Buzsák helyzeténél fogva népes rajokat bocsájtott ki. E két vidékkel volt szoros, nemcsak oly módon a kapcsolat, hogy betelepődtek innen családok, de a paraszti csere- és árukereskedelem révén is mind a XVIII., mind a XIX. század során is.

Alapvető kérdése egy tájegység vagy akár egy község néprajzi jellegzetességeinek az egyes termelőágak aránya, valamint termelő és kiegészítő kereseti források aránya. A gazdálkodás területén sajátos színeződést, helyi jellegzetes ad a Kisbalaton, a Nagyberék, s a Balaton mellett élő községeknek a halászat és nádvaratási lehetőség.

Mindkettő lényegében szakmányoló gazdálkodási ág, mely nem lehetett még a jobbágyrendező évszázadaiban sem alapvető gazdálkodási, élelemszerzési ága még akkor sem, mikor voltak olyan paraszti rétegek, melyek elsősorban halászatból éltek. Herman Ottó, Jankó János idejében a halászok földművelők, vagy kimondottan szőlősgazdák¹¹. A Nagyberekben pl. Somogysezentpálon¹² a századfordulón is voltak még kimondottan halászatból élő családok. A nádvágás, nádfelölgozás ugyancsak nagyobb jelentőségű volt a századfordulón a Kisbalaton melletti községekben és a Nagyberek is nem csapolt részein, mint a közvetlenül a Balaton melletti községekben, ahol szintén a legtöbb község foglalkozott nádvágással halászat, tetőfedés stb. céljából. A Nagyberekben második aratásnak nevezték a nádvágást. Jankó harmad, negyedrendű jelentőségűnek tartja a halászatot. A földművelésről megállapítja, hogy az északi parton a szőlőművelésnek nagyobb tere van, mint a somogyi oldalán, ahol a szántóföldi művelésen nagyobb a hangsúly. Ebből adódik, hogy az igállatok száma a déli parton magasabb. A megye más tájaihoz képest a déli Balatonpart szőlőművelésével, gyümölcskulturájával tűnik ki. Természetes kivételt képez néhány jó bortermő /bühönyei hegy, zákányi hegy/ és gyümölcstermelő /pl. Iházosberény és környéke/.¹³ Az állattartásban a múlt század közepeén fontos, és híres ág volt a marhahizlalás. Az iga-

állatok között a XIX. sz. végén sokkal több volt itt az ökrök, mint a külső-somogyi, szolici és belső-somogyi községekben.¹⁴ Az viszont jellegzetesen somogyi hatás, hogy a déli parton több volt a lófogás, mint az északin.

Az egyes tájak közötti munkamegosztás kérdésének vizsgálatát Andrásfalvy Bertalan nemrég közreadott előadása úgy veti fel, mint egyik lehetőségét a néprajzi csoportok jellemzésének, körülhatárolásának. Somogy megyében kérdőív alapján társadalmi gyűjtőkkel is feljegyeztettünk adatokat. E témánál sem hagyható ki a megfelelő időmetszetek alapján történelmi vizsgálat, mert a vásártartó helyek száma a XIX. sz. elejétől a XX. század közepéig nagymértékű emelkedést mutat. A XIX. sz. elején a vesprémi, kanizsai, keszthelyi vásárok, piacok szerepét hangsúlyozták a helytörténészek. Ugyanígy a Sopron környéki kereskedők a sertések, baromfi, tojás felvásárlásával, Pestre fuvarozó kereskedők gyümölcs, bor felvásárlásával adták lehetőséget a helybeli uradalmaknak, a parasztságnak áruik értékesítésére. Egész országrészeket kötötték össze olyan áruegységek, akik faluzól-faluzra járva adták el, vagy cserélték el portékáikat. Somogy megyében leginkább a Trencsén megyei üvegcsés és drótos-tótok¹⁵, szegedi és kalocsai paprikások, alföldi hagymaárusok, erdélyi abrosszárulók, kősekkel, borotvával kereskedő bosnyákok voltak rendszeres látogatók.

Időről-időre voltak olyan árusok, akik csak egy kisebb körzetet láttak el, vagy a lakosságnak csak egyik csoportját. A lányfalui tálások a módos református lakosságnak még a Belső-Somogy községeibe is szállítottak fehér alapszíni maderas, virágos kocsonyás tálakat. Katolikus lakások közül viszont csak a Balaton környékieket, nagyberekieket látogatták de színes, nem fehér alapú tálakkal. Simegről fazekakat és 1930-50 között korsókat szállított a déli Balatonpartra és a Nagyberekbe. A XX. század elejétől olyan árusokra emlékeznek Balatonszentgyörgyön és környékén, Kéthelyen, akik főképp csak erre a vidékre jártak. Kanizsáról vöröshagyma és paprikaáruló kofák, edényárusok, gyógynövényárus "pióka" asszonyok, Keszthelyről késmester, favilla készítő, halas kofa, Lengyeltótiából kosaras. A használati eszközök közül székot pl. Somogyfán lehetett beszerezni, vásznat balatonszentgyörgyi vagy kéthelyi takácsnál, kékfestő anyagot Marcaliban vagy Keszthelyen, üvegárut, bundát, kályhát Keszthelyen. Különböző vásárokon pl. kontyot, csizmát, kalapot, szőrtarisnyát, bundát, félbundát Vörösn, Kéthelyen, Marcaliban, Rikomáronban, Zalaváron, Zalaapátiban, Nagykanizsán lehetett beszerezni¹⁶. A Zamárdi, Kiliti környékiek inkább Tabra, Siófokra, Bonyingyre, Városhidvőgre jártak iparcikkeket beszerezni, vásárra, piacra. Itt adták el terményeiket is. Vásárokon in-

kább állatokat adtak, vettek, ruhafélét szereztek be.¹⁷
A két világháború között Balatonboglárra még az andocsikak, karádiak is hozták a felvásárlóknak gabonát, kukoricát, burgenyát. A kenderfeldolgozás területén ismeretes néhány vonás összekapcsolja a déli Balatonpart népét a környező vidékekével, más jelenségek viszont elválasztják. A kendermunka utolsó fázisát a szövést az itteni parasztaasszonyok már takácsokra bízták. Még az 1950-es években is élt itt néhány takács, erről ad hírt néhány pedagógus néprajzi gyűjtése 1954-ből. Takácsok szöttek vásznat - emlékezet szerint mindig a Kulső-Somogyban, a Kisbalaton községekben, Buzsákon, Táskán, Varjaskéren, Tótszentpálon a parasztaasszonyok maguk szöttek és a lent is feldolgozták. Hogy a takácsszövés milyen régi a Balatonpart környékén az is mutatja, hogy 1749-ben Kéthelyen, 1750-ben Ságváron, 1779-ben Hidvégen alakultak takács-céhok.¹⁸

A kendertisztító és puhító eljárások eszközök közül a lábbal emelhető kenderdűrő az u. n. supa itt Balaton-ésentgyörgytől Kilitlig ismeretlen Buzsákon és környékén, valamint a Kulső-Somogyban viszont igen. Nem tudnak a kenderdűrszövő meglétéről sem /a Kulső-Somogy néhány községében viszont használták/.

A vallási megoszlás ismerete több lényeges kérdés tisztázásánál szükséges. A XIX. század végén a, somogyi

Balatonparton a lakók többsége katolikus, jelentős száma református űlakós élt Kilitiben, Endrőden, Körös-hegyen, Szársón, Ószőlőn, Fokasbadiban és Siófokon, az evangélikusok száma teljesen jelentéktelen. A legtöbb zsidó Siófokon /472, Bogláron 242/ élt ekkor.¹⁹

A házassági kapcsolatok kutatása egy-egy néprajzi csoport meghatározásában elég biztos forrás. A katolikus lakosságnál - mint köztudott - u.n. parochialis endogámia valósult meg, azaz egy plébániához tartozó közösségek népe házasodott egymással. A vörsei plébániához tartozott a XVIII-XIX. században: Vörse, Balatonberény, Balatonszentgyörgy, Hóllád, Tikos, Főnyed, Bettyánpusztá, Diópusztá. 1810-13 között 112 házasságkötésből 49 esetben más falubeliek kötöttek egymással házasságot, 63 házasságnál azonos faluból valók voltak. De nemcsak a plébániához tartozó falvak jöttek számításba, hanem Somogyfánson, Sávely, Hóllád, Balatonujlak, Kéthely, Balatonkeresztúr. 11 helység állt így ekkor egymással házassági kapcsolatban, 1853-55-ben előtérbe kerültek a más faluból lévővel kötött házasságok, 22 helység állt így egymással házassági kapcsolatban. Egyedül Vörseön erősödött az endogámia /18 házasság/, de nem kizárt az exogámia sem.

Kilitiben viszont 1830-42 között 100 házasságkötésből 38 exogám, 62 endogám házasság. Kiliti, Ságvár, Fok-

szabadai, Siófok, Som, Jut, Nagyberény, Zamárdi, Ádánd, Bábony, Pálványos, Endréd, Torvaj, jöttek számításba előszörben a házasságkötésnél. 100 házasságnál 20 külső van egymással kapcsolatban, 1887-95-ben 40 ezegán házasságra jut 60 endogám, 28 helységgel van ezuton kapcsolat.

Folytathatnám a sort. De egy másik téma érintésével sáron a balatonmellékiek néprajzi kutatásával kapcsolatos észrevételeimet.

Vizsgáltuk a vallási különbözőségekből eredő jelenségek között azt a vonást, hogy jellemző-e egy-egy kisebb tájegység katolikus lakosságára, hogy mely búcsujáró helyeket látogatnak, különbözőnek-e ebben a környező tájakétól. A válasz részben nemleges. Ugyanis egyes búcsujáró helyeket hatalmas körzetből látogattak a hívek. Így Máriagyűd, Segesd, Andocs a Délkeletre legközvetlenebb búcsujáró helyei. A ÉNY-Somogyból /pl. Csákvány, Kéthely, Ujlak, Balatonszentgyörgy és környéke/ a legnagyobb csoportok Simegre mentek, szép számmal Segesdre és Andocsra is eljártak, a rendszerint gyalog. Kevesebben jutottak el Bucsu-szentlászlóra, Máriapócsra, Gyűdre, Csákvára, Vasvárra. A legtöbb búcsufiát Simegről hozták, porcelán szobrocskákat, üvegesített szentképeket, festett üvegporharakat.

A Zamárdi és Köröshegy környékiek Andocstól részesítették előnyben, ide évente háromszor is el szoktak men-

ni. Ez esett a legközelebb.²⁰

Referátumomban csak érintettem néhány témakört, melyek tisztázása elengedhetetlen, ha tudni akarjuk, hogy a Kisbálaton mellett élő községek a Nagyberék falvai, s a somogyi Balatonpartnak a Lellétől Fokszabadi-ig egy néprajzi egységbe tartozók voltak-e, mikor és mennyiben váltak külön, mely a népi kultúra mely területén vannak azonosságok, különbségek, s ezek a különbségek valóban helyi eredetűek, vagy csak egy bizonyos fejlődésnek különböző fejlődési fokai.

14-

JEGYZETEK:

1. Kósa László-Filep Antal, A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp. 1975. 63.
2. Eötvös Károly, Utazás a Balaton körül. I-II. Bp. 1901.
3. Dr. Jankó János, A Balatonmelléki lakosság néprajza. Bp. 1902.
4. Malonyay Dezső/szerk./A balatonvidéki pásztornép művészete Bp. 1911.
5. Vajkai Aurél, Balatonmellék. Bp. 1964.
6. Kovács Zoltán, Somogy megye népessége a XVII-XVIII. század fordulóján. Kaposvár 1969. Somogyi Almanach 12. 34-40; 53-55. sz. oldalon térképek.
7. SML conscriptio 1715.
8. Jankó 1902. 94.
9. Jankó 1902. 137-138.
10. Szakácsi Csorba József, Somogy vármegye ismertetése. Pest 1857. említi a Balaton mentén a kék posztónadrág, dolmány, spencer viseletét, míg másutt vászonban jártak a férfiak.
A Sió és Balaton menti nők ünnepi tarka "cio" és "kartonruházatát" J. B. v. Viteli, Die Bewohner des Simigher Komitats in Ungarn, Iris /1828/ 83. írta le.
11. Csánki Dezső jegyzi meg monográfiájában, hogy Somogyban az iparosok is mezőgazdasági munkát is végeznek, mert ipari tevékenységük nem elég a megélhetéshez. Cs. D./szerk./Somogy vármegye
12. Dr. Hoss József, Halászat, nádaratás és táplálkozás egy nagyberekben. Kaposvár 1966. 8.
13. Csorba 1857. 53-56. 70. A gyümölcstermelő községek között említi Hárságyot, Babócsát, Csurgót, Kéthelyt.
14. Galgóczy Károly írja le, hogy a XIX. század közepén Somogyban olyan közkevélt a ló, és mennyire a lóval való fuvarozástól várja a szegénység anyagi biztonságát, hogy inkább két rossz lovat szerez magának, sem hogy napszamba menne. G. K. Magyarország, a szerb vajdaság és temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest 1955. 122. Belső és délsomogyi példákat hoz /pl Istvándit/.

- 15. Matter János, Trencsén megyei drótosaink, Csurgói Gimnázium évkönyve 1898-99.1-65. Valamint saját gyűjtések Hedrehályon, Andocsán, Zamárdiban stb.
- 16. Simon József, Néprajzi összefüggések községünkben és környezetében. Balatonszentgyörgy, Kézirat 1977. RRMA 3524.
- 17. RBM A:3533. Kőröshegyrők való adatok.
- 18. Valentényi Gáspár, Somogy megyei céhek, Szekszárd 1909. 30-34. Knézy Judit, Kiállításvezető, Helytörténeti és Munkás-
- 19. Moszalmi Múzeum, Marcali 1972.
- 19. Jankó 1962, 98-105.
- 20. Az anyakönyvi vizsgálatokat részben a vörsei plébánián végeztük, részben a Somogy megyei Levéltárban, Kiliti, Létrány katolikus anyakönyveit csak 1828-tól 1895-ig.

